

De smedengilden

Arbeidsverhoudingen in de middeleeuwen

Gilden bestaan in de Nederlanden - de koopliedengilden voorop - vanaf de elfde eeuw. Gilden, zowel van handelaren als van ambachtslieden, verkrijgen van de overheid het monopolie om hun onderneming uit te oefenen. De burgers van een stad kunnen uitsluitend bij een gildemeester terecht voor hun aankopen of opdrachten. Het maximum aantal knechten en leerlingen in dienst bij een meester ligt vast in de door de lokale overheid opgestelde ordonnanties. Zo wordt de omvang van het bedrijf bepaald en concurrentie voorkomen. Niet alleen in economische zin is het gilde van belang. Het zijn ook gezelligheidsverenigingen en verzorgers van de sociale zekerheid door het instellen van zogenaamde zieken- en dodenbussen. Weduwen en wezen van overleden gildebroeders worden gesteund.

Vóór de Reformatie is het gilde nauw verbonden met het katholieke geloof. Elk gilde heeft een heilige als schutpatroon en vereert die ook middels diensten voor een eigen gildealtaar en met missen en feest op de naamdag van de heilige. In verreweg de meeste gevallen vernoemen de smedengilden zich naar Eloy in enkele gevallen ook Eligius. Het zijn twee namen voor dezelfde persoon. Eligius komt uit het Latijn en betekent 'uitverkorene'. In het Frans is zijn naam Eloi. Eligius van Noyon is geboren ca. 588 in Chatelac bij Limoges als telg van een rijke en rechtschapen familie van Romeinse oorsprong.

De H. Eligius of St. Eloy als leerlinghoefsmid. Hij zet de paarden een been af om het goed te kunnen beslaan. Het wonder geschiedt, hij kan het been er gewoon weer aanzetten. Naar verluidt heeft Christus zelf Eligius geleerd hoe hij een duivels paardenbeen moet amputeren. (foto: Baronas)

Mogelijk is hij eerst werkzaam als hoefsmid en later als goudsmid. Zijn vakbekwaamheid maakt dat hij hoofd van de Munt wordt en adviseur van de koninklijke schatmeester. Eligius laat koning Chlotarius II versteld staan als hij twee gouden tronen aflevert terwijl hij slechts goud heeft gekregen voor de vervaardiging van één. Eligius komt na deze prestatie in dienst van het hof en werkt voor Chlotarius en diens opvolger Dagobert. Als bisschop Acharius van Noyon overlijdt besluit Eligius priester te worden. In 641 wordt hij tot bisschop van Noyon gewijd. Hij is een bekwaam prediker en een onvermoeibaar zendingswerker. Vele Germanen worden door hem gekerstend, hij sticht kloosters en bedrijft missie in Vlaanderen. Op 1 december 660 overlijdt Eligius.¹

¹ R. Giorgi, *Heiligen* (Amsterdam 2004) p.114

Met de zaken van geloof zijn voor de gilden hoge kosten gemoeid en er schiet slechts weinig over voor maaltijden, feesten en zorg voor de leden. De zorg bestaat uit waken door de leden bij het ziekbed van hun broeder, het bijwonen van een begrafenis en het dragen van de kist en soms het uitdelen van brood en turf. In de zestiende eeuw - met de opkomst van de groothandel - wordt het gildesysteem doorbroken, al blijven de meeste gilden bestaan. De oorspronkelijk democratische gilden worden oligarchieën waarin slechts weinigen het voor het zeggen hebben. Er ontstaan tegenstellingen tussen de meesters enerzijds en de gezellen en leerlingen anderzijds. De Franse Revolutie brengt de gilden tenslotte ten val.² Het beginsel van de vrije concurrentie duldt immers geen monopolie. In 1798 worden de gilden verboden, in 1808 weer min of meer gedoogd, maar in 1818 definitief verboden. Met dit verbod wordt echter niet alleen het monopolie doorbroken, ook het sociaal zekerheidsstelsel van de gildebussen wordt er mee geslecht. Het gilde is een belangrijke bron van sociale zekerheid, althans voor stadbewoners werkzaam in een ambacht. In de zeventiende en achttiende eeuw telt de sterk geurbaniseerde Republiek een groot aantal gilden, die op velerlei wijzen hun leden tegen bepaalde risico's beschermen.

De smeden behoren, naast ambachtslieden als kleermakers en leerbewerkers, tot de vroegste ambachtsgilden. In 1302 krijgen de smeden een keur, dat door de hertog van Brabant wordt bekrachtigd. Het is de oudst bekende keur van een ambachtsgild in 's-Hertogenbosch. In de keur is onder meer bepaald:

“als yemant van de vorseide smeden of van horen wiven of van horen kynderen sal ghevalen te sterven, alle die andere vorseide smeden (...) soelen metten doden lichame ter kerken gaen ende in der missen, die men over den doden sall doen, schuldich sijn te offeren”. Ze regelden ook dat wanneer “iemant van de vorseide guldebroederen sieck worde ote verarmde, die sal men geven acht penningen en storve hy, men sal (...) sijn uitvaerthouden”.³

Dat het juist Den Bosch is waar al zo vroeg een smedengilde bestaat behoeft geen verwondering te wekken. De stad is in de veertiende eeuw verreweg de grootste stad in wat we nu Nederland noemen. Onder het ambacht vallen naast de gewone smeden verschillende andere metaalbewerkers, zoals: messenmakers, nagelmakers, koperslagers en zwaardvegers. In de gildekeur van de smeden is uitdrukkelijk vermeld dat in geval van oorlog alle smeden er met hun banier op uit moeten trekken. In de veertiende eeuw is het ambacht ook een militaire eenheid. Tot aan de inname van Den Bosch door Frederik Hendrik in 1629 behoort de stad tot het hertogdom Brabant. Het Bossche gildesysteem moet dan ook voor het midden van de zeventiende eeuw gezien worden in de lange traditie van de Brabantse ambachten de Zuid-Nederlandse naam voor gilden. In Brabant hebben de ambachten tot het einde van het Ancien régime een plaats in het stadsbestuur.⁴

Als een van de oudste en aanzienlijkste beroepsgroepen opent het smedengilde in Den Bosch de stoet in de drie jaarlijkse processie. Hele precieze gegevens over de ontwikkeling van het smedengilde zijn er niet, maar naar schatting telt het gilde in 1754 26 meesters op een bevolking van circa 13.000. Op elke 500 inwoners is er derhalve één meestersmid werkzaam. In 1775 kent Den Bosch 149 hoofden van huishoudens die een beroep uitoefenen in de metaalindustrie. Naast de smeden zijn dat o.m. tin- en loodgieters, speldenmakers en goud- en zilversmeden.⁵ Het gilde is een vrije vereniging die beschikt over zekere privileges die omschrijven onder welke voorwaarden het bedrijf kan worden uitgeoefend naast globale voorschriften hoe de leden zich in hun bedrijf te gedragen hebben. Het gildereglement voorziet in procedures die de kwaliteit van de producten moeten garanderen. Om tot het gilde te kunnen toetreden moeten aanzienlijke inspanningen worden geleverd zoals een voorgeschreven leertijd, het afleggen van een meesterproef en het betalen van een intreegeld. Het meest in het oog springende voordeel van het lidmaatschap is het monopolie om in de stad het ambacht uit te mogen

² D. Nas, *Koerier van een nieuwe tijd* (Den Haag 2002) p. 12

³ Aangehaald bij: M.H.D. van Leeuwen, *De Rijke Republiek: gilden, assuradeurs en armenzorg 1500-1800* (Amsterdam 2000) p. 166

⁴ B. Panhuysen, *Maatwerk. Kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)* (Amsterdam 2000) p.32

⁵ M. Prak, 'Een verzekerd bestaan. Ambachtslieden, winkeliers en hun gilden in Den Bosch (ca. 1775)' in: B. de Vries e.a., *De Kracht der zwakken* (Amsterdam 1992) p. 59

oefenen. Het monopolie is beperkt tot de stad maar de smeden trachten dit in 1761 uit te breiden tot de gehele Meierij.⁶ Na de afschaffing van de gilden in 1818 blijft het smedengilde als fonds, ten behoeve van uitkering aan de gewezen broeders of hun nabestaanden nog geruime tijd in stand.⁷

Onderkant van de klaptafel voor de brooduitdeling van het smedengilde te Utrecht. De smeden hielden zondags uitdeling aan de armen. Twintig 'regte' arme gildenbroeders van St. Eloy of andere armen kregen dan voor een halve stuiver brood en een halve stuiver aan geld. De tafel bevindt zich nog op de originele plek in de Buurkerk te Utrecht waar thans het Museum Speelklok is gevestigd..

De gildebrief van de smeden in Utrecht bevat al vóór 1580 een bepaling tot onderlinge hulp. Verarmde leden van het gilde ontvingen in de vijftiende eeuw op St. Eloyendag één pond (€ 0,45) onderstand.⁸ De oudst bekende gildebrief dateert van 8 mei 1304, maar mogelijk is het gilde ouder. Naast de hoefsmeden zijn de slotenmakers, goud- en zilversmeden en de geweer- en pistoolmakers lid van het gilde. De smeden oefenen hun beroep uit in wat thans Wijk C heet. In de Buurkerk te Utrecht bevindt zich nog altijd de klaptafel voor de wekelijkse brooduitdeling aan de behoeftige gildebroeders. De onderstand heeft van 1604 tot 1908 plaatsgevonden en is bekostigd uit de nalatenschap van meestersmid en gildebroeder Adriaan Willemsz. Boven de klaptafel bevestigd aan dezelfde pilaar hangt sinds 1660 een groot schild met een lofdicht op de smeden met een opwekking tot deugdzaamheid.

*Wat Heeft de SMEEDE Const, op Welgegronde Gronden,
En juist gepaste Maet, al Vonden uyt gevonden,
Ten goede vande Mensch! Besie de VINGERHOET,
Hoe noodigh is hij't Volck, dat NAELDEN bruyken moet,
Wie kan de Wonderheyt nae't Wonders eisch bepaelen,
Wanneer hy door een POMP siet't Waeter opwaerts haelen!
Hoe konnen nu ter Tyt de Vijand Weederstaen,
Soo VIJERSLOT en MUSQUET wierd uyt het Land gedaen,
Was't HARNASCH en het SWEERD niet in gebruyck gebleven,
Wij waeren Overlangh den Vijand Opgegeeven,
Het Snyderd MES den Mensch geen kleyn gemack bereyd,
Het KOOPER en het TIN heeft oock zijn nuttigheyd,
Wat Goedren konden zijn Bewaert voor Diessche Guyten,
Indien men door het SLOT die Schelmen niet hiel Buyten!
In't kort, daer Leeft geen Mensch in Groot of Kleyn bezit,
Die niet en heeft te doen de conste van een SMIT,
Maer wijl wij spreken in het kort van 't Gild der SMEEDEN,
Soo, laet ons Verder gaen, en nog wat Hoger Treeden:
SMEED Nimmer Leugen die de sielen Sterven doet,
SMEED Nimmer Boose Lust, ten Brand van u Gemoed,
SMEED Nimmer eenigh Quaet; en soo 't moght ontsonken,*

⁶ M. Prak, 'Een verzekerd bestaan ... p. 65

⁷ Dr. J.J.M. Franssen, *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Tilburg 1976) 2^e stuk p. 592

⁸ S. Bos, *Uyt liefde tot malcander* (Amsterdam 1998) p.143

*Soo LESCHT in aller haest die Kanckerige VONCKEN;
Maer SMEED in Teegendeel in allen Deelen uyt,
Al watter Eerlijck is, en Lieflijck, en Wel luyt,
En soo Ghy dit Betraght, beneevens God te Vreesen,
Ghy sult in waere daed een Dapper AENBEELD weesen,
Waer op, in dien de Wind der Plagen Jobs eens Buyd,
Den HAMER van de Straf met Maght te rugge Stuyt*

De gilden in Utrecht, maar ook elders, maken deel uit van de stadsverdediging. Het smedengilde moet als dat nodig is de 'smeesector' verdedigen, dat deel van de stadswal waar de naar hen genoemde Smeetoren staat, die in 1855 sneuvelt onder de slopershamer. Tot de hulp in natura behoort de zorg voor woonruimte voor hulpbehoevende leden. Het Sint Eloysgasthuis van het Utrechtse smedengilde, gesticht tussen 1434 en 1447, is enig in zijn soort. In het gasthuis is plaats voor acht patiënten. Een door de overliden aangestelde huismeester is belast met de leiding. De kosten van het gasthuis worden gedekt uit de verhuur van huizen, die het gilde bezit. Na 1818 bestaat het smedengilde voort als handelsbedrijf.⁹ Het Utrechtse St. Eloysgilde bestaat als caritatieve instelling nog steeds.

Eind dertiende eeuw is een nieuw fenomeen in de bestuurlijke ontwikkeling in Deventer het vastleggen van statuten van instellingen door schepenen en raden. Het Gasthuis van de Heilige Geest opent de rij in het begin van 1283. Daarna volgen de door de leden vastgestelde statuten van het koopmansgilde en het smedengilde in resp. 1309 en 1315. In 1315 krijgen de smeden een stadswijkje toegewezen.¹⁰

'Caerte' van het gilde van St. Elooy te Gouda.

Naar het voorbeeld van de knechts van het Amsterdamse schuitenveer sticht het Goudse smedengilde in 1699 een begrafenisbus. De deelnemers betalen een inleggeld waaruit bij overlijden van een knecht of broeder aan de weduwe een uitkering wordt verstrekt t.b.v. de begrafeniskosten. Het Goudse smedengilde, of gilde van St. Elooy, is al van vóór 1404 aangezien het gilde in een keurboek van dat jaar wordt genoemd. In de keur is bepaald dat de gilden verplicht zijn met toortsen deel te nemen aan de jaarlijkse processie van het Heilig Sacrament. De smeden gaan als het meest aanzienlijke gilde voorop in de stoet. De oudst bekende gildebrief dateert van 1425. Daartoe gemachtigd door gravin Jacoba van Beieren geeft de magistraat van Gouda het gilde voorschriften over het lidmaatschap. Aansluiting is verplicht voor alle metaalbewerkers: ijzersmeden, goudsmeden, tingieters en koperslagers die zelfstandig in Gouda willen werken. Een derde van het entreegeld wordt geïncasseerd door de heer van Gouda in casu de graaf van Holland, het overige is bestemd voor de diensten op het altaar van St. Eloy in de St. Janskerk. Wenst een weduwe van een broeder lid te blijven dan moet zij de helft van de contributie betalen. Op ongehoorzaamheid aan de voorschriften staat boete. Op 20 december 1457 wordt in een aanvulling op de gildebrief, de verplichte deelname aan

⁹ J. van Genabeek, 'De afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies' in: *Neha-jaarboek 57* (Amsterdam 1994) p. 77, 84

¹⁰ J.F. Benders, *Bestuursstructuur en schriftcultuur. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15e eeuw* (Groningen 2002) p. 47

processies en de verplichting om bij de begrafenis van een gildebroeder aanwezig te zijn, vastgelegd. De broeders moeten ook op de jaarlijkse bijeenkomst, de zogenaamde morgenspraak, op St. Eloy'sdag (1 december) en de daaraan voorafgaande kerkdiensten aanwezig zijn. Waaruit blijkt dat het gilde in de eerste plaats een vereniging is met een godsdienstig doel. De ontwikkeling die het gilde doormaakt blijkt uit het feit dat er nu ook enige voorschriften zijn betreffende het vak: een verbod om de knecht van een ander in dienst te nemen en regels die bij de aan- en verkoop van ijzer, staal of kolen in acht genomen moeten worden. Het gaat het gilde zeer wel. In 1553 koopt het twee huizen die vooral zijn bedoeld om de diensten op het altaar te onderhouden. Na de reformatie in 1572 vervallen de huizen aan de St. Janskerk. Kennelijk betalen de goudsmeden in 1585 hun contributie niet meer. De vroedschap verplicht eerst de goudsmeden om dat alsnog te doen, maar een maand later ontslaat zij de goudsmeden van de verplichtingen in de gildebrief voor de grofsmeden. Naar aangenomen wordt overleeft het gilde deze problemen niet. In 1614 is er sprake van een nieuwe gildebrief die in 1640 wordt herzien. De bepalingen voor aan- en verkoop van materialen en de begrafenis van gildebroeders zijn ontleend aan de brief van 1457.¹¹ De bus van het gilde wordt bestuurd door vier busbewaarders, die gekozen worden door de magistraat uit een nominatie van telkens tweetallen van meestersmeden, smedenknechts, meester messenmakers en messenmakersknechts.¹² De meesterproef wordt in deze brief omschreven als: "De grofsmeden zullen maken een goede voorhamer, wegende tien pond, item een schotspijker gat, en een spijker van zeven duimen, en dat met drie hamers." Het aantal leden is in 1619 78, loopt op tot 94 in 1661, om daarna te gaan schommelen naar 30 in 1701 en 40 in 1726 onder wie 18 smeden en slotenmakers. De stad Gouda telt omstreeks die tijd 15.000 inwoners, waaruit volgt dat er per 800 inwoners een meestersmid werkzaam is.¹³ Bij de afschaffing van de gilden in 1798 houdt het St. Eloy's gilde op te bestaan.

Begin vijftiende eeuw organiseren de ambachtlieden in de Amsterdamse metaalnijverheid zich in het St. Eloy'sgilde. Volgens een ordonnantie van 1530, gewijzigd in 1554, is de meesterproef voor de grofsmeden "eenen voerhamer welgesmeet ende niet gevylt met een schot-spyckersgat in welk gat sij maken sullen ses schotspyckers welgemaect ende ses seven-duym gemaect onder drie hamers".¹⁴ Het gilde telt in 1688 238 meesters.¹⁵ Op een bevolking van 220.000 zielen betekent dat één smid op circa 900 inwoners. Van het Rotterdamse St. Eloy's- of smedengilde dateert de oudst bekende ordonnantie, maar helaas weinig zeggende, uit 1476. Uit 1547 is een uitvoeriger reglement bekend, waaruit blijkt dat naast de grofsmeden ook goud- en zilversmeden, tinnengieters, ketelboeters, slijpers, harnasschoonmakers, zwaardvegers en blikkenlantaarnmakers tot het gilde behoren. Grondstoffen als kolen, ijzer en staal mogen niet door de gildebroeders worden gekocht, voordat daarvan eerst een 'ommelech' gehouden is. Slechts aan gildebroeders is het geoorloofd ijzerwerk te leveren voor schepen die in de stad op stapel staan. Alleen aan vakgenoten uit steden, waar Rotterdammers een gelijk voorrecht genieten, zijn deze leveranties ook in Rotterdam toegestaan. De leden van het gilde hebben een monopolie ten aanzien van de verkoop van hun producten; alleen op marktdagen mogen buitenstaanders met ijzer-, tin-, blik-, en zilverwaren komen leuren. In de parochiekerk hebben de smeden een aan St. Eligius of Eloy gewijd altaar, waarop Geertruyd Jacobs, weduwe van Doe Jansz. Van der Sluys, in 1500 een vicarie sticht.¹⁶ De verschillende branches binnen het gilde kennen hun eigen meesterproef. Zo is in de ordonnantie van 1732 bepaald, dat de grootkopergieters een brouwersbos met een voet van een kandelaar moeten maken, terwijl de kleinkopergieters kunnen volstaan met het maken van een theekomfoor met vijf kettingschalmen als

¹¹ Mr. J.E.J. Geselschap, 'De Gilde' in: *Gouda zeven eeuwen stad* (Gouda 1972 p. 63, 72, 80-82

¹² E.M.A. Timmer, *Knechtsgilden en knechtsbossen in Nederland* (Haarlem 1913) p.12

¹³ W.H. Heitling en L. Lensen, *Vijftig eeuwen volk langs de IJssel...* p. 81-82

¹⁴ A.E. d'Ailly, *Zeven eeuwen Amsterdam* (Amsterdam z.j.) Deel 1 p.66, 68

¹⁵ P. Lourens en J. Lucassen, 'Ambachtsgilden binnen een handelskapitalistische stad: aanzetten voor analyse van Amsterdam rond 1700' in: *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* (Amsterdam 1998) p. 127, 158, 161. Opgemerkt moet worden dat naast smeden ook sloten- en messenmakers in dit aantal zijn begrepen.

¹⁶ Mr. H.C. Hazewinkel, *Geschiedenis van Rotterdam* (Amsterdam 1940) Deel 1 p. 98-99. Een vicarie is een bestemd vermogen voor het onderhoud van een priester die bij een bepaald altaar regelmatig een mis op moet dragen.

meesterproef. Er wordt derhalve verschil gemaakt naar benodigde vakkennis al naar gelang de omvang van het werk.¹⁷

De gildenbrief van het St. Eloy- of smedengilde te Doesburg, waartoe naast de grofsmeden ook de goudsmeden, ketelboeters, tinnegieters en harnasmakers behoren stamt uit 1482.¹⁸ Aan het begin van de negentiende eeuw telt de stad twaalf meestermetaalbewerkers, onder wie zes smeden. Op een bevolking van 2200 betekent dat één smid op ca. 370 inwoners.

Het smeden of St. Eloygilde te Arnhem omvat naast de grofsmeden ook de andere beroepsgroepen in de metaalnijverheid. Het gilde dateert van vóór 1560. Een bijzonder privilege van het gilde is het alleenrecht om binnen de stad ijzer en 'smee-kolen' te kopen, waarin de militaire smeden, al zijn deze geen lid van het gilde, delen. Nadat in de achttiende eeuw de verplichte deelname aan de inkoop is opgeheven, wordt over de zelf gekochte kolen het z.g. Sint Looygeld geheven. Over iedere gulden inkoop wordt een stuiver afgedragen aan de kas van het gilde. De gilden zijn in hun functioneren sterk afhankelijk van de goedkeuring van de Arnhemse overheid. Zo zijn ze onder meer niet bevoegd om "by hunselven en buyten kennisse, consent ende autoriteyt van de Magistraet enighe veranderingh te doen in hare Gildebrieven". In 1663 stelt het gilde een meesterproef vast voor de nagelsmeden, iets wat tot dan toe ontbrak. Ze verzuimt 'approbatie' te vragen, zoals de goedkeuring van de overheid wordt genoemd. Als dan ook in 1676 een nagelsmid klaagt dat hij niet in de gelegenheid wordt gesteld zijn vak uit oefenen, omdat hij geen proef heeft afgelegd, wordt hij in het gelijk gesteld. De grenzen van het gildemonopolie zijn kennelijk niet altijd even duidelijk gelet op de twisten tussen de gilden onderling. De smeden hebben voortdurend twist over de verkoop van 'malery', dat zijn kleine metalen voorwerpen, waarvan het monopolie bij het kramersgilde berust. Ook met de timmerlieden is er meermalen een geschil over de verkoop van spijkers en ijzer aan doodskisten welke verkoop is voorbehouden aan het smedengilde.¹⁹

De beker van het St. Eloygilde van Arnhem bevindt zich thans in het Historisch Museum Het Burgerweeshuis. (foto: Baronas)

De gildebrief van het smedengilde te Venlo dateert van. 1561. Na de inlijving bij Frankrijk in 1795 houdt het gilde op te bestaan.²⁰

De in 1798 opgestelde lijst van gilden vermeldt voor Doetinchem: "Weevers, Kleermakers, Schoenmakers, Smits, Timmerlieden". In het oud-archief van de stad Doetinchem bevinden zich kopieën van gildebrieven. De originele zijn niet bewaard gebleven. De Doetinchemse gilden zijn niet middeleeuws en de gildebrieven bevatten dan ook geen religieuze elementen. Er bestaat gildedwang, dat wil zeggen, wie geen gildebroeder is mag geen werk verrichten dat tot het gilde behoort. Lid van het gilde kunnen alleen ingezetenen worden met het burgerschap van de stad. Naast de gewone contributie moet een vrij hoog 'inkomgeld' van vier goudgulden worden betaald. Voor de smeden is vastgelegd, dat "so het geviel dat eenige luijden met nieuw ijser, staal of kaalen hier qaumen om te verkoopen" de gildemeester van deze komst op de hoogte moet worden gebracht, die op zijn beurt de

¹⁷ N. Schadee, *Kanonnen, klokken en kandelaars. Koper en brons uit Rotterdam* (Rotterdam 1999) P. 15

¹⁸ J.W. Petersen en E.J. Harrenberg, *Doesburg bijdragen tot de geschiedenis van een hanzestad* (Doesburg 1987) p. 27

¹⁹ A. de Groot, 'De Arnhemse ambachtsgilden in de 17^e en 18^e eeuw' in: *Bijdragen en mededelingen 'Gelre'* (Arnhem 1939) Deel XLII p. 82, 88, 91, 118

²⁰ A. Lamberts, *Venlo binnen en buiten zijn muren* (Venlo 1984) p. 195, 196

gildebroeders in kennis stelt. Opmerkelijk is de bepaling “dat geen gildebroeder eenig gerovet ijsder sal mogen kopen, hetsij ketel, eeker of potwerk”. “Ijsercremers of ketelbueters” moeten zich bij het gilde melden alvorens zij hun waren te koop mogen aanbieden. Bij de smeden zowel als bij de andere gilden treffen we een ‘begraafplicht’ aan en moeten de broeders verplicht bij de begrafenis van een mede lid aanwezig zijn.²¹

De nagelsmid. Naar een gravure van J. Luyken uit 1745.

Het voorgaande overzicht heeft geen pretentie tot volledigheid. Het geeft een globaal inzicht naar het voorkomen van smedengilden. In veel plaatsen met stadsrechten (zo niet allen) of van enige omvang zal een smedengilde zijn geweest, in een aantal gevallen gecombineerd met ander beroepen. Een zeker onvolledige lijst van plaatsen waar, naast de bovenvermelde steden, smedengilden zijn geweest is: Amersfoort (?-1800), Appingedam (1518-1798), Arnhem, Brouwershaven, Culemborg (1639-1808), Dordrecht (1367-1795), Grave (1523-1939), Goes, Groningen (1436-1814),

Haarlem (1590-1804), Hattem, Hoorn, Leeuwarden, Maastricht, Middelburg (1534-1804), Nijmegen, Roermond, Schoonhoven, Tiel (1331-), Valkenburg, Zutphen (1605-1805) en Zwolle.

In een door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam opgestelde database is terug te vinden dat van de 159 steden in Nederland er 113 zijn die één of meer gilden kennen. Van de 1050 dorpen kennen er slechts 38 een gilde. Voor de provincie Gelderland zijn de cijfers 18 van de 21 steden en 3 van de 96 dorpen die één of meer gilden kennen.²² In het Gelderse zijn gilden actief geweest in Arnhem (12), Bergh (1), Borculo (1), Culemborg (11), Doesburg (9), Doetinchem (5), Eibergen (2), Elburg (9), Groenlo (3), Harderwijk (15), Hattem (5), Heerwaarden (1), Lochem (3), Nijmegen (18), Terborg (2), Tiel (10), Wageningen (3), Winterswijk (1), Zaltbommel (16), Zevenaar (3) en Zutphen (16). Het is niet al te vrijmoedig om aan de hand van het aantal aangetroffen gilden de relatieve betekenis – in economische zin en naar omvang - van de plaats te duiden.

Gelet op het voorgaande overzicht van de plaatsen met smedengilden is het ook niet boud om te veronderstellen dat we er niet veel gemist zullen hebben, zeker niet in de Achterhoek. Gilden zijn een overwegend stedelijk fenomeen, al is er ook wel sprake geweest van plattelandsgilden. Vanaf de dertiende eeuw en vóór de Reformatie en de Opstand bestaan er in Nederland (binnen de staatsgrenzen van ná 1830) al honderden gilden. De grote oprichtingsgolf vindt echter plaats ten tijde

²¹ H.J. Leloux, 'De gildebrieven van de historische ambachtsgilden van de stad Doetinchem' in: *Kronijck van Deutekom & Salehem* (Doetinchem 1984/1985) Nr. 31 p.16, Nr. 32 p. 26-27, Nr. 34 p. 63

²² P. Lourens en J. Lucassen, 'Ambachtsgilden in Nederland : een eerste inventarisatie' in: *Neha-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis. Zevenenvijftigste deel* (Amsterdam 1994) p. 49

van de Republiek, met name tijdens de Gouden Eeuw. De opheffing in de Franse tijd is gedwongen, wat blijkt uit het taaie verzet, waaraan pas ten tijde van koning Willem I een einde komt.

Grofsmeden bezig met het maken van een hoefijzer. Naar een gravure van Jost Aman uit 1568.

Over de omvang van de smedengilden en hun betekenis qua werkgelegenheid is moeilijk wat te zeggen. Van een enkel smedengilde is voor een bepaald jaar bekend hoeveel meesters het gilde telde. Zetten we deze aantallen af tegen de bevolkingsomvang dan vinden we een verhouding van één meestersmid op 500 tot 900 inwoners voor de periode van ca. 1650 tot ca. 1750. Als we dit afzetten tegen de totale bevolking betekent het dat er rond 1700 tussen 2.000 en 4.000 meestersmeden werkzaam kunnen zijn geweest. Er is een aanmerkelijk verschil tussen arbeid georganiseerd binnen het gildestelsel en de productiewijze middels de manufactuur of trafiek. In de manufactuur bestaat geen corporatieve organisatie. De knechtgilden die slechts in enkele,

meest grotere, steden bestaan worden door de overheid met argwaan bekeken. Vreemd is dat niet, aangezien de regentenfamilies die het in de steden voor het zeggen hebben veelal ook eigenaar of kapitaalverschaffer zijn van de manufacturen en trafieken. Overheid en ondernemer vormen nogal eens een personele unie en bevoordelen elkaar. Bescherming inzake arbeidstijden en arbeidsomstandigheden bestaat niet, de lonen worden door de ondernemer eenzijdig vastgesteld; vrouwen- en kinderarbeid is ongelimiteerd. De octrooien afgegeven door de overheid geven de ondernemer het voordeel van een monopolie van productie en afzet en ook, zoals we eerder zagen, inzake het gebruik van grondstoffen. Het werk in de manufacturen en trafieken is veelal zware lichamelijk arbeid, wat door de ongebreidelde werktijden, waarbij nacht- en zondagsarbeid heel gewoon is, nog wordt verergerd. De voeding is karig en eenzijdig en de behuizing vaak erbarmelijk.²³

©Dik Nas (Rotterdam 2015)

²³ P. Offermans, B. Feis, *Geschiedenis van het gewone volk van Nederland* (Nijmegen 1975⁵) p. 107